

ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ І СІСТЭМНЫЯ СУВЯЗІ
АБРАДНАСЦІ ПЕРШАГА ВЫГАНУ ЖЫВЁЛЫ
Ў БЕЛАРУСКАЙ ВЁСЦЫ КАНЦА ХХ –
ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

АЛЯКСАНДРА ШРУБОК

Анотацыя: Першы выган скаціны на пашу займае цэнтральнае месца сярод абрадаў жывёлагадоўчай скіраванасці і да гэтага часу працягвае рэпрадуктавацца ў беларускім вясковым асяроддзі. Паказальная асаблівасць “выганнай” абраднасці – наяўнасць сістэмных сувязяў з іншымі каляндарнымі і аказіянальнымі абрадамі, а таксама варыятыўнасць, што прасочваецца на розных узроўнях: атрыбутыўным, акцыянальным, вербальным.

Ключавыя словы: абрад, варыятыўнасць, першы выган, семантыка.

VARIABILITY AND SYSTEMIC LINKAGES
OF THE FIRST PASTURE RITE IN BELARUSIAN VILLAGE
IN THE LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES

Abstract: The rite of the first pasture occupies the central place among rites related to animal husbandry. The rite is still being reproduced in the Belarusian village. Its indicative feature is the presence of systemic linkages with other occasional and calendar rites, as well as the variability that can be traced at various levels: the attributive, actional, and verbal ones.

Keywords: Rite, Variability, First Pasture, Semantics.

Абрад першага ўрачыстага выгану скаціны на пашу прымеркаваны ў беларускім народным календары да дня святаго вялікапакутніка Георгія (Юр'я, Ягор'я) – апекуна свойскай жывёлы, што адзначаецца 6 мая (23 красавіка па старым стылі). Гэты абрад займае цэнтральнае месца ў цыкле жывёлагадоўчай звычаёвасці і мае выразны прафілактычна-ахоўны характар. Выганяючы ўпершыню пасля зімы скаціну ў поле, гаспадары імкнуліся забяспечыць добры выпас на ўвесь далейшы сезон, паспрыяць малочнасці, плоднасці і добраму здароўю жывёлы. З гэтай мэтай падчас абраду выкарыстоўваліся пэўныя рэчы, пераважна апатрапеічнага характару, а таксама рытуальныя дзеянні і вербальныя формулы, якія маглі вар'іравацца.

Прааналізаваўшы атрыбутыўны, акцыянальны і вербальны аспекты абраду першага выгану на падставе матэрыялаў архіва БЭЛА, фальклорнай калекцыі “Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры” НАН Беларусі, а таксама запісаў з асабістых архіваў, мы зрабілі наступныя высновы. Сярод найбольш вядомых і шырокараспаўсюджаных атрыбутаў абраду трэба назваць вярбу, яйка, хлеб, соль, замок, свечку, абрус, пячное начынне, элементы адзення, кроснаў і розныя вострыя прадметы. Пры гэтым калі асвечаныя ў царкве падчас папярэдніх рэлігійных святаў апатрапеі (галінка вярбы, велікоднае яйка, хлеб, чацвярговая соль, грамнічная свечка) выкарыстоўваліся ў першую чаргу ў якасці своеасаблівай прафілактычнай меры, што павінна забяспечыць добрае здароўе жывёлы, спрыяць гадаванню і ахоўваць ад “урокаў”, то такія атрыбуты, як замок, элементы адзення (фартух, папруга, пояс, штаны, спадніца), – з мэтай “прывязаць” скаціну да гаспадаркі, забяспечыць абавязковае яе вяртанне з пашы дадому. Вострыя ж прадметы (сякера, серп, нож, каса, іголка і іншыя, а таксама асінавы кол, дзядоўнік (“дзед калючы”) і крапіва са сваёй выразнай “вострай” семантыкай) пераважна служылі аб'ярагамі ад нячыстай сілы, “малочных” чараў і ўрокаў. Трэба адзначыць, што пададзеная схема не ёсць жорсткай, і абрадавыя элементы ў рамках яе з лёгкасцю могуць прыцягваць дадатковыя значэнні суседніх семантычных груп (параўнайце, напрыклад, наступныя два запісы: *“Пад парог хлява клалі замок, каб каровы, авечкі, козы дадому прыходзілі”* (БЭЛА: вёска Чанавічы Нясвіжскага раёна, Русак, 1991 год) і *“Як первы раз скатіну у поле гонюць, дык замок ложуць, тэраз яго перагоняюць. Штоб не зглазілі, штоб малако не атабралі”* (БЭЛА: вёска Іконка Чашніцкага раёна, Сідарэнка)).

Сярод рытуальных дзеянняў, якія здзяйсняліся падчас абраду першага выгану, найбольш вядомы наступныя: сцёбанне скаціны галінкай вярбы; абрадавыя абходы статка, хлява; крапленне скаціны і хлява

вадой; перахрышчванне жывёлы; абкурванне; абсыпанне жывёлы макам. Функцыянальная скіраванасць падобных дзеянняў – перадусім прадухіліць пранікненне хвароб, нячыстай сілы (у першую чаргу ведзьмаў), урокаў і гэтак далей: “С хлева кароўку выганяюць на поле вербай, свяцонай вадзічкай пахрэсьцяць, каб чараўнік не счараваў, каб усё харашо было” (БЭЛА: Свіла 2-е Глыбоцкага раёна, Клімкова); “Перад выганам кароў на «юр’ёву расу» запальваюць грамнічную свечку, абкурваюць ёю хлеў і карову, каб адагнаць ведзьмаў, чытаюць малітву” (БЭЛА: вёска Захады Шклоўскага раёна, Чэпik).

Варыяцыі назіраюцца і на ўзроўні вербальнага складніка “выганнай” абраднасці. Так, абрад першага выгану мог суправаджацца як прамаўленнем кананічных хрысціянскіх малітваў (асабліва характэрна для тэрыторыі Беларускага Падзвіння), так і замоў ці прыгавораў. Аб’яднаўшы апошнія дзве групы тэкстаў у адну і не акцэнтуючы важкай увагі на іх жанравых адрозненнях, паспрабуем вызначыць спецыфічныя структурныя асаблівасці, прагматыку і сістэмныя сувязі дадзенай вербальнай кампаненты абраду. Значная частка тэкстаў, што суправаджаюць абрад першага выгану, належыць да тыпу прыпадабненняў (параўнанняў), якія звычайна грунтуюцца на формуле “**як-так**” і скіраваны на мадэляванне пажаданай сітуацыі праз слоўнае параўнанне асобнай з’явы ці аб’екта з пажаданым вынікам (Барташэвіч, 2005: 97–98; Левкиевская, 2002: 263). У залежнасці ад асноўнай функцыі і семантыкі сярод замоў і прыгавораў-прыпадабненняў выразна вылучаюцца пэўныя групы матываў: 1) скіраваныя на “прывязванне” жывёлы да хлева; 2) скіраваныя на перасцярогу ўрокаў і злога чаравання; 3) скіраваныя на ўмацаванне здароўя (прафілактычная функцыянальная семантыка).

Аналіз матываў першай вылучанай групы пры гэтым выразна дэманструе, як варыятаўнасць атрыбутаў абрадавага комплексу першага выгану знаходзіць адлюстраванне і ў сваім вербальным складніку: “*Як валасы пільнуюць парог, каб так карова двара пільнавала*” (БЭЛА: вёска Гадзілавічы Рагачоўскага раёна, Ігнатовіч); “*Як андарак парох пільнуя, кап так карова двара пільнавала*” (БЭЛА: вёска Старое Закружжа Веткаўскага раёна, Раманоўская, 2005 год); “*Як засланка/вілкі пільнуе печ, штоб карова пільнавала двара*” (БЭЛА: вёска Гута Ляхавіцкага раёна, Дронава, 2005 год); “*Як замок хату пільнуя, штоб скацінка, рабая шарцінка, дом пільнавала, штоб нікуды ні хадзіла і ні блудзіла*” (БЭЛА: вёска Сівенка Веткаўскага раёна, Дзеравяшкіна, 2005 год); “*Як аборка пільнуе трубу, штоб карова пільнавалася двара*” (БЭЛА: вёска Падкаменне Веткаўскага раёна, Клімянкова, 1994 год)”.

Непарыўна звязаны з выкананнем адпаведных рытуальных дзеянняў пэўныя матывы другой групы матываў тэкстаў-прыпадабненняў:

“На Юр’я кароў выганялі первы раз у поле. Як яна выходжуя з хлява – замок лажылі, фартуком ударым, макам абсыпем, соллю, каб ня зглажувалі. Фартуком ударыш па крыжу, каб ужо прынялася. “Як этага мака ніхто не падбярэ, так у маёй каровы ніхто малака не адбярэ” – так прыгаворвалі” (БЭЛА: вёска Акцяброва Кармянскага раёна, Вотчыц); *“На фортку клалі тапор і фартух: “Як тапор жалезны не няць, так у маёй кароўкі малака не атымаць”. Ён жа жалезны, яго ніхто не адгрызе. Так штоб карова была жалезная”* (БЭЛА: вёска Барталамееўка Веткаўскага раёна, Гапеева, 1993 год).

Апошні блок сярод замоў і прыгавораў-прыпадабненняў складаюць тэксты з так званай прафілактычнай функцыянальнай семантыкай. Асноўны матыў гэтых тэкстаў – *“Каб мой скот быў круглы як яйцэ”* (БЭЛА: вёска Нікалаева Камянецкага раёна, Ярашук; вёска Новыя Фалічы Старадарожскага раёна, Улючык; вёска Новае Янчына Барысаўскага раёна, Лазерка, 2008 год) – інтэрпрэтуе рытуальнае дзеянне (абкатванне скаціны яйкам альбо падкладанне яго пад парог хлява).

Іншую групу тэкстаў першага выгану складаюць замовы і прыгаворы-звароты, якія маглi адрасавацца Богу, Божай Маці, святым (сярод якіх галоўнае месца належыць святому Георгію), міфічнаму персанажу (“палевіку”) ці рэальнаму адрасату (самой жывёле). Нягледзячы на ўласціваю ім варыятыўнасць, тэксты дадзенай групы вылучаюцца сваёй выразнай камунікатыўнай арыентаванасцю. Пры гэтым трэба адзначыць, што само існаванне і функцыянаванне падобных тэкстаў-зваротаў (прынамсі, да “хазяіна палявога/дамавога”) звязана з міфалагічнымі ўяўленнямі аб узаемаадносінах паміж прафанным і сакральным светам, светам людзей і светам духаў і магчымай камунікацыі паміж імі.

Матывы, якія выкарыстоўваюцца ў тэкстах-зваротах да святых і міфалагічнага персанажа падчас першага выгану, не выяўляюць прынцыповых адрозненняў, што дазваляе разглядаць іх разам. Два асноўныя матывы тут зводзяцца да просьбы ахоўваць і забяспечваць захаванасць статка (“ахоўны матыў”) і просьбы прыганяць карову дадому пасля выпасу (*“Святы Юрай, памагі маёй худобе от грозы, / От гада ползучага, звера бягушчага, чалавека злога. / Штоб моя короўка прышла / І спокойна ў мяне ў хлєві стаяла”* (ТМКБ, 2012: 221); *“Пасярод чаргі ідзі а й чаргу глядзі. / Ты, сівы дзядочак, нічога не робіш, / Только по полю ходзіш. / То ты мою коровку ззадзі подгоняй, / А по пераду прыпінай. / А ты, моя рабая коровка, посярод чаргі ідзі, / І своей чаргі глядзі. / А будзеш тогда цялятко вспомінаці, / Ек будзе пастух на лаву седаці”* (ТМКБ, 2013: 969). Два асноўныя матывы тэкстаў-зваротаў да рэальнага адрасата (каровы) сугучныя папярэднім (параўнайце, напрыклад: *“Ідзі, кароўка, у чэ-*

раду, будзь напераду, / Шоўкавую травічку паядай, / У вымячку малако прыбывай, / Спераду прыпыняй, ззадзі праганяй, / Умесьце з каровамі дамой прыходзь" (БЭЛА: вёска Сіманічы Лельчыцкага раёна, Касцюкевіч)). Пры гэтым тэксты-звароты могуць вар'іравацца не толькі ў залежнасці ад свайго адрасата, аб'ёму (змяшчаць некалькі матываў), але і структура (у залежнасці ад парадку з'яўлення пэўнага матыву ў тэксце).

Такім чынам, аналіз атрыбутыўнага, акцыянальнага і вербальнага аспектаў абраду першага выгану дэманструе, што яго спецыфіка заключаецца ў суіснаванні абрадавых прадметаў, дзеянняў і тэкстаў рознай структуры і прагматыкі, разнастайнасці сістэмных кантэкстаў. З аднаго боку, разгляданы абрад па сродках выкарыстання агульных абрадавых атрыбутаў-сімвалаў устойліва звязаны з каляндарнай сістэмай: з абрадамі Вербніцы, Чыстага чацвярга, Вялікадня, Грамніцамі. З другога – выган скаціны належыць да жывёлагадоўчай абраднасці і мае сувязі з аказіянальнымі абрадамі гэтай сферы (абрадамі куплі-продажу і “прыручэння” скаціны; пошуку скаціны, якая заблукала; абрады, скіраваныя на лячэнне і прафілактыку хвароб свойскай жывёлы). Акрамя таго, першы выган укладаецца ў агульную сістэму міфалагічных уяўленняў беларусаў пра ўрокі, “малочныя чары” і ведзьмаў, што іх наводзяць, што абумоўлівае выразную абярэжную семантыку абраду і тлумачыць выкарыстанне асобных прадметных апатрапеяў (напрыклад, жалезныя і вострыя прадметы, мак і іншае) і асобных вербальных формул.

Бібліяграфія

1. Барташэвіч, Г. А. (2005). *Замовы: Беларускі фальклор Энцыклапедыя: У 2 т. Т.1: Акапэла – Куцця*. Мінск: БелЭн.
2. БЭЛА. *Беларускі фальклорна-этналінгвістычны атлас* (рукапісныя матэрыялы, асабісты архіў М.П. Антропава).
3. Левкиевская, Е. Е. (2002). *Славянский оберег. Семантика и структура*. Москва: Индрик.
4. ТМКБ (2012). *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т.6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе. У 2 кн. Кн. 1*. Мінск: Выш. шк.
5. ТМКБ (2013). *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 6. Гомельскае Палессе і Падняпроўе. У 2 кн. Кн. 2*. Мінск: Выш. шк.